



**Регіоналізація в європейському
економічному просторі**

Марія ЛИЗУН

**ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ:
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Резюме

Досліджено трансформацію підходів до розуміння процесів регіональної економічної інтеграції. Проаналізовано «макрорегіон» як структурний елемент регіоналізму. Систематизовано критерії типології регіональної економічної інтеграції та проведено їх поділ на дихотомічні й трихотомічні. Визначено фактори впливу на регіональну інтеграцію і сучасні тенденції її розвитку. Вдосконалено типологію регіональних інтеграційних організацій через виокремлення групи сучасних, серед яких: регіональні та мультilaterальні альянси, променевий («hub and spoke»), плюрилатеральний, гравітаційний, білатеральний і міні-латеральний регіоналізм.

Ключові слова

Інтеграція, регіоналізація, регіоналізм, макрорегіон, регіональна економічна інтеграція, мультilaterалізм, регіональні економічні організації, міжрегіональна взаємодія.

© Марія Лизун, 2020.

Лизун Марія, докт. екон. наук, доцент, професор кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету, Україна. ORCID: 0000-0003-3222-2962. ResearcherID: H-4549-2017.

Класифікація за JEL: F15, F13, F60, R10.

Актуальність теми дослідження

Процеси, які відбуваються в сучасній світовій економіці, а саме: глобалізація, мінливі умови ринків, зростання конкуренції й асоційована з ними невизначеність міжнародних економічних і політичних відносин – зумовили виникнення нових імперативів взаємної організації держав. Таким чином, економічна інтеграція стає чи не найголовнішим процесом, який сприяє сталому розвитку провідних країн світу та країн, що розвиваються. Посилюється роль регіонально інтегрованих територій, тобто тих, які відповідають як критерію концентрації більш інтенсивних економічних відносин між державами, так і критерію інституційної координації на основі довготривалих спільних норм. Серед основних завдань будь-якої форми регіональної інтеграції можна виділити розширення сфери взаємної торгівлі, усунення перешкод для вільного руху потоків капіталу та робочої сили, виробниче і наукове кооперування, що призводить до збільшення темпів економічного зростання, збалансованості й стійкості економічного розвитку. При цьому ефективна регіональна інтеграція дає змогу сформувати стабільне, сприятливе і передбачуване політичне середовище, справедливий розподіл сил у світовій економіці та рівні можливості для розвитку.

1. Онтологія процесів регіональної економічної інтеграції

В економічній термінології слово «інтеграція» вперше почало вживатись у середовищі промислових організацій щодо ділових альянсів компаній, що могли мати інституційну форму простої угоди, картелю, концерну, трасту і, зрештою, злиття та поглинання – при цьому горизонтальну інтеграцію розуміли як об'єднання з конкурентами, а вертикальну – з постачальниками і споживачами [24]. Сам термін «інтеграція» (з лат. *integrum* – ціле, *integratio* – відновлення) використовується у широкому значенні «об'єднання чогонебудь у єдине ціле» [30] та є загальнозживаним в економічних, математич-

них, інженерних, соціологічних і біологічних науках. Історія його використання для деномінації об'єднання держав порівняно коротка. У дослідженні Ф. Махлупа [24, с. 4–9], який здійснив спробу відшукати науковця, котрий вперше використав термін «економічна інтеграція» в його сучасному значенні, встановлено два незалежних джерела: 1) популярний англomовний переклад праці Е. Гекшера «Меркантилізм», здійснений М. Шапіро в 1935 р.¹ [14] (у шведськомовному оригіналі від 1931 р. автор вживає лінгвістично не схожі терміни); 2) менш відомий статистичний аналіз німецьких вчених Г. Гедіке та Г. фон Ейнера «*Die produktionswirtschaftliche Integration Europas: Eine Untersuchung über die Aussenhandelsverflechtung der europäischen Länder*» від 1933 р. [13]. Зазначимо, що термін «політична інтеграція» почав активно використовуватись у публікаціях вже в 1920-х рр.

Варіації сучасних економічних значень терміна «інтеграція» наведено у табл. 1.

Макроінтеграцію в її функціональному контексті у спеціалізованих дослідженнях (особливо західних) звичайно називають просто економічною інтеграцією (англ. *economic integration*), тоді як її територіальний вимір – регіональною економічною інтеграцією (англ. *regional economic integration*) чи регіональною інтеграцією (англ. *regional integration*). Повністю розділити поняття «функціональна інтеграція» і «регіональна інтеграція» нереально. Більш того, регіональну інтеграцію при деякій апроксимації можна розглядати як підвид функціональної інтеграції, що імплементується у вузьких регіональних межах². Не позбавлена логіки також протилежна позиція А. Боланьоса, який розглядає, наприклад, економічну інтеграцію (поряд із політичною та фізичною) як підвид регіональної [8].

Економісти не дійшли до консенсусу навіть щодо дефініції регіональної економічної інтеграції. Так, часто терміни «регіоналізм», «регіоналізація» і «регіональна (економічна) інтеграція» вживаються як аналоги-замінники, хоча, на нашу думку, між ними існує суттєва, перш за все, морфологічна відмінність. Фактично регіоналізм звичайно зводиться до сукупності цілеспрямованих зусиль суб'єктів влади (формальної чи неформальної) щодо розбудови інституційної співпраці (чи, навпаки, протистояння) між державами на певній географічній території. «Регіоналізацію» ж переважно розуміють як більш стихійні процеси інтенсифікації чи редукції комерційних та соціальних трансакцій в певному географічному регіоні під впливом ринкових факторів. Отже, де-факто інтеграція може існувати без регіоналізму. Слід також зауважити, що потоки товарів і факторів часто є найбільш інтенсивними саме на міжрегіональному рівні [18].

¹ Щоправда, в дослідженні вживається термін «дезінтеграція».

² Це припущення не є актуальним для випадків дуже широкої чи повної інтеграції.

Таблиця 1

Діапазон економічних значень терміна «інтеграція»

Варіанти використання	Економічний зміст категорії	
Економічна інтеграція за рівнями	локальна інтеграція	Об'єднання етапів виробничого процесу в межах одного мікроекономічного суб'єкта
	мікроінтеграція (горизонтальна, вертикальна й ін.)	1. Об'єднання етапів виробничого процесу групи мікроекономічних суб'єктів. 2. Злиття та поглинання самих мікроекономічних суб'єктів у межах: – однієї галузі (горизонтальна інтеграція); – одного виробничого ланцюга (вертикальна інтеграція «вгору» і «вниз»); – сфери розподілу (невиробнича вертикальна інтеграція «вгору»); – непов'язаних галузей та виробничих ланцюгів (інтеграція на основі критерію власності). Усі розглянуті вище підвиди мікроінтеграції можуть реалізовуватись як на національному, так і на міжнародному (транснаціоналізація) рівні.
	внутрішня мезорегіональна інтеграція	Комплекс взаємодіючих економічних суб'єктів у певному регіоні (районі) в межах однієї держави
	національна інтеграція	Взаємодіючі сектори декількох регіональних комплексів у межах однієї держави
	міждержавна мезорегіональна інтеграція (прикордонна)	Взаємодіючі сектори декількох регіональних комплексів у межах декількох держав, що межують між собою
	макроінтеграція (функціональна й регіональна)	1. Об'єднання чи гармонізація економічних секторів декількох держав незалежно від місця розташування (функціональна макроінтеграція). 2. Об'єднання чи гармонізація економічних секторів декількох держав у межах регіональних інститутів та норм.
	мегаінтеграція	Інтеграція у масштабах глобального економічного простору (в т. ч. світовий економічний порядок)
Вузькоспеціалізовані значення		
Інтеграція – це етап процесу «відмивання грошей», за якого кошти повертаються до їх власників після проходження маскування під легальні операції.		
Термін « <i>integration clause</i> » позначає умову контракту, яка засвідчує його остаточність і цілісність.		

Джерело: систематизовано автором.

Що стосується регіональної економічної інтеграції, то ми дотримуємося сучасного теоретичного мейнстриму [8; 12; 18], розглядаючи її як одночасне поєднання висхідних ініціатив у межах регіоналізації з низхідними стратегічними інституційними заходами, які уособлюють регіоналізм³.

2. Макрорегіон як структурний елемент регіоналізму

При трактуванні багатогранного терміна «(макро)регіон»⁴ ми використовуємо підхід із парадигми нового/порівняльного регіоналізму⁵. В його межах канонічним вважається широке визначення Дж. Ная, який трактував регіон як «кількісно обмежену групу держав, які пов'язані між собою географічними відносинами та певним рівнем взаємозалежності» [25]. Інакше кажучи, категорію «регіон» ми розуміємо не як певну конкретну географічно окреслену територію (яка може бути дуже фрагментованою, як у разі Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), чи обширною і негомогенною, як у разі Транстихоокеанського партнерства (ТТП)), а швидше як динамічну якісну характеристику рівня співпраці між державами, що позиціонують себе разом як територіальний альянс. Група країн може бути більшою чи меншою мірою регіоном (в англійській літературі для цієї градації використовується поняття «*regionness*», близьким за значенням перекладом якого може бути «рівень розвитку регіону»). Ключові аспекти градації регіонів залежно від рівня когерентності (узгодженості) його держав-членів показано на рис. 1.

Базовим структурним елементом регіоналізму слід вважати регіональні організації, які можуть бути політичними, економічними, військовими й ін. Серед регіональних економічних організацій можна виокремити:

- регіональні торговельні угоди / організації, РТО (англ. *regional trade arrangements – RTA*), які є найбільш масовими альянсами та в міру вертикального розвитку починають охоплювати не тільки торгівлю, а практично весь спектр економічних відносин;

³ Спеціалізовані дослідження іноді розглядають більш детальну структуру регіональної економічної інтеграції. Зокрема, Е. Харрел виділяє п'ять рівнів регіональної співпраці / інтеграції: 1) соціальна та економічна регіоналізація; 2) регіональне самоусвідомлення й ідентичність; 3) регіональна міждержавна співпраця; 4) ініційована державами інтеграція; 5) регіональна когезія [3].

⁴ У сучасних умовах глобалізації, звичайно, мікро- та мезорегіонам часто також властива крос-кордонна детермінанта.

⁵ В його категоріальній площині існує цілий теоретичний напрямок з назвою «*regionhood*» (можна недослівно цей термін перекласти як «регіонознавство»), у межах якого ведеться детермінація і здійснюється класифікація різних типів регіонів [1].

- регіональні монетарні угоди / організації (англ. *regional monetary arrangements*), які залежно від інтерпретації можуть охоплювати як регіональні платіжні союзи, угоди щодо спільного фінансування платіжних балансів і приклади односторонньої (доларизація) й колективної (валютні союзи) валютної інтеграції, так і історичні форми монетних та валютних систем, блоків і зон;
- регіональні фінансові угоди / організації (англ. *regional financial arrangements*), типовим представником яких є нещодавно сформований Європейський стабілізаційний механізм (загалом група регіональних фінансових організацій тісно переплітається з монетарними, тому не завжди можна чітко розмежувати існуючі альянси).

Рисунок 1

Характеристики макрорегіону залежно від рівня когерентності⁶

III	Регіон-держава	◆ полікультурний наднаціональний політичний союз із децентралізованою системою влади та прийняття рішень відповідно до мікро-, мезо-, макро- та наднаціональних рівнів	Історичні імперії, де-юре ЄС згідно Маастрихтського договору
	Реальний регіон	◆ регіональна ідентифікація ◆ регіональна конвергенція	Європейський союз (ЄС)
II	Офіційний регіон	◆ регіоналізм у формах офіційної регіональної співпраці та інтеграції	Більшість офіційних регіональних угруповань
	Неофіційний регіон	◆ спонтанні ринково- чи суспільно-індуковані процеси регіоналізації в економічній, політичній, культурній чи військовій сферах	Скандинавський півострів
I	Проторегіон (пререгіональна зона, примітивний чи анархічний регіон)	◆ контакти між державами переважно соціального характеру ◆ спільні екологічні валастивості території ◆ відносна географічна концентрація держав	Балкани
РІВЕНЬ РЕГІОНУ (regionness)		ХАРАКТЕРНІ РИСИ	ТИПОВІ ПРИКЛАДИ

Джерело: авторська візуалізація [3; 20; 27].

⁶ Базова архітектура. Більш детальний розгляд цієї категорії з деякими альтернативними рівнями можна знайти в [15].

3. Критерії типології регіональної економічної інтеграції

Зростання багатоманітності регіональних організацій в аспектах інституційного забезпечення, тактичного інструментарію й ідеології привело до здійснення спроб щодо оновлення їх типології. Зараз з'являються нові комплексні підходи, які намагаються систематизувати територіальні альянси з різних точок зору. Такі підходи можна умовно поділити на дихотомічні та трихотомічні відповідно до кількості детермінуючих критеріїв.

Основні дихотомічні критерії наведено у табл. 2. Першим і найголовнішим критерієм є рівень фактичної ефективності регіональної інтеграції, яку можна визначити на основі оцінювання частки внутрішньорегіональної торгівлі до загального обсягу експорту та імпорту. Наприклад, частка внутрішньорегіональної торгівлі ЄС перевищує 60%, тоді як у Західноафриканському економічному і валютному союзі (ЗАЕВС) вона не досягає навіть 10% [18]. Водночас у Східній Азії в 1990-х рр., ще до початку інституційного регіоналізму, держави без будь-яких преференційних торговельних режимів показували високу інтенсивність взаємних товарних та інвестиційних потоків, що знову ж таки порушує питання про загальну ефективність регіоналізму взагалі.

Таблиця 2

Дихотомічні критерії типології регіональної економічної інтеграції

Критерій	Типи інтеграції	
1. Рівень ефективності	Інтеграція де-юре	Інтеграція де-факто
2. Відкритість	Закрита інтеграція	Відкритий регіоналізм
3. Рівень інтеграції без урахування лібералізації торгівлі	«Мілка» інтеграція	«Глибока» інтеграція

Джерело: авторська модифікація [18].

Критерій відкритості членства в інтеграційному об'єднанні детермінує різницю між закритим і відкритим регіоналізмом. Ведучи мову про закритий регіоналізм, ми маємо на увазі не стільки певні заборони чи мінімальні вимоги до членства в альянсі, скільки позиціонування інтеграційного союзу відносно всього іншого світу. Перші приклади закритого регіоналізму можна про-

стежити в Латинській Америці й Африці протягом 1960-х рр. як спроби розширення обмежених внутрішніх ринків за рахунок політики імпортової субституції одночасно з промоцією внутрішньорегіонального виробництва. Однак такі своєрідні спроби внутрішньорегіональної автаркії та виключення із міжнародних ринків були не надто результативними. По-перше, преференційна торговельна лібералізація стосувалась дуже обмеженого набору товарів, що не могло дати суттєвого приросту торгівлі. По-друге, через політику імпортового заміщення товарами регіонального виробництва менш індустріалізовані члени об'єднання, власне, підтримували неефективні галузі своїх відносно більш індустріалізованих сусідів. По-третє, у разі, якщо преференційна лібералізація могла послабити позиції місцевих олігархічних виробників із потужними лобі в урядах, то перемовини про пом'якшення тарифних чи нетарифних заходів між партнерами звичайно заходили у глухий кут.

Концептуальний каркас відкритого регіоналізму поки що не набув особливо високого рівня розвитку. Як обґрунтував Ф. Берґстен [6], відкрите регіональне об'єднання має характеризуватись принаймні однією з трьох таких рис:

- торговельний блок, який створений на основі вільного членства і який у разі популярності інституційно реорганізовується в зону вільної торгівлі;
- вже існуюче закрите регіональне утворення, що переходить до режиму найбільшого сприяння відносно всього іншого світу;
- міжурядова організація, яка використовує принципи консенсусу у процесі прийняття рішень для вирішення спільних проблем та конвергенції державних політичних ініціатив навколо певної моделі.

Емпіричним втіленням описаної вище моделі іноді називають Азіатсько-тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС) [29]. Однак це об'єднання не містить певного регіонального контрактного змісту, тому його важко назвати прикладом регіоналізму.

У цьому контексті варто навести також думку К. Деблока [11], який стверджує, що засади відкритого регіоналізму сформувались наприкінці 1980-х рр. у вигляді підтримки мультилатеральної торговельної системи. Інакше кажучи, зростання кількості РТО можна розглядати як тенденцію до формування фрагментованого мультилатералізму, причому регіоналізм є перешкодою для такого поступу.

Третій дихотомічний критерій стосується глибини інтеграційного процесу. Дослідники меншою мірою намагаються чітко розмежувати етапи регіональної інтеграції *a la* Б. Балаша, а переважно використовують узагальнюючий поділ на «мілку» (англ. *shallow integration*) і «глибоку» (англ. *deep integration*) інтеграції. Характеристика «мілка» стосується об'єднань, в яких інтеграція виявляється винятково у вигляді усунення торговельних бар'єрів

(включно з частковими угодами), а регулювання руху капіталу та монетарна чи фінансова гармонізація відображаються лише у деклараціях про наміри. Глибока ж інтеграція передбачає наявність певних рис (хоч, можливо, і не остаточно сформованих) спільного ринку та валютного союзу. Зокрема, ustalеним став термін «митний і валютний союз», який вживається для деномінації валютних блоків Африки (які, щоправда, не завжди відповідають формальним критеріям митного союзу, але використовують спільну валюту).

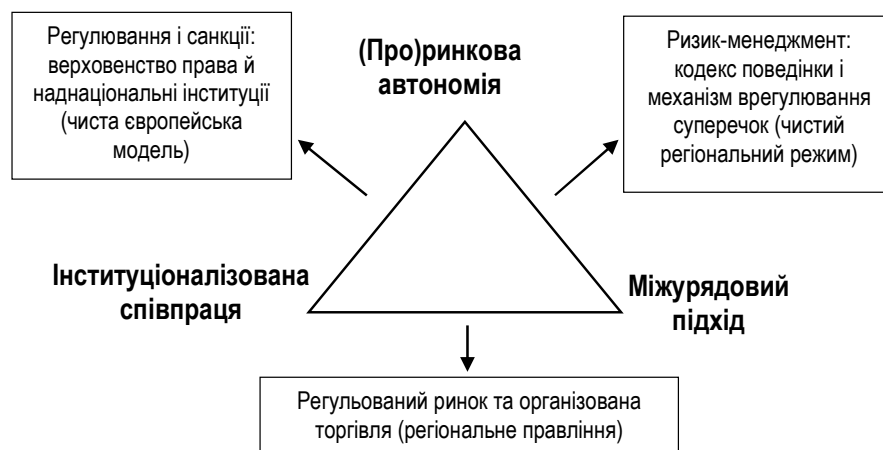
Трихотомічну типологію регіональної інтеграції в різних варіаціях запропонували деякі французькі дослідники [11], яких надихнула трилема несумісності (т. зв. «неблагословенна трійця»), що впливає з моделі Мандела–Флемінга. Агрегований варіант двох трихотомічних моделей зі схожим принципом, але різним ракурсом наведено на рис. 2.

Кути моделі відображають характеристики регіоналізму, сумісні лише у двох «сусідніх» комбінаціях: (про)ринкова автономія; незалежність членів (міжурядовий підхід) та інституціоналізована співпраця. Регіоналізм у цих вимірах може базуватись на трьох таких засадничих принципах (лише два з яких є економічними):

1. Регулювання і санкції – тип регіоналізму, що базується на ринковому підході з жорстким інституціональним обрамленням та наднаціональним суб'єктом влади (типовим прикладом є ЄС).

Рисунок 2

Трихотомічна типологія регіональної інтеграції



Джерело: агрегація [11].

2. Ризик-менеджмент – регіоналізм, сформований на основі ринкових механізмів із високим рівнем суверенітету між членами об'єднання (наприклад, НАФТА).

3. Регіоналізм на основі адміністративного неринкового регулювання (віддаленим прикладом був колишній Радянський Союз).

Трихотомічна типологія стала оригінальним прикладом типології процесів регіоналізму, особливо з огляду на її акцент на варіантах глибокої інтеграції. Однак вона також має певні недоліки. По-перше, трихотомічна модель випускає з поля зору власне регіональний вимір; не простежуються діалектичні суперечності між регіоналізмом і мультилатералізмом, регіоналізмом та глобалізацією. По-друге, не враховується аспект інтеграції між державами з різним рівнем розвитку (відносини Північ–Південь). Крім цього, не береться до уваги той нюанс, що одна держава може одночасно бути членом кількох угруповань із різними партнерами, тобто де-факто одні регіональні угруповання сприяють появі інших регіональних угруповань. Більш того, на нашу думку, викликають деякий сумнів самі методологічні основи трихотомічної моделі: не до кінця зрозуміло, наскільки справді несумісними є запропоновані виміри «несумісного трикутника» (вважаємо, що ЄС одночасно відповідає всім трьом критеріям).

4. Фактори впливу на регіональну інтеграцію та закономірності її розвитку

Після 2000 р. процеси регіональної інтеграції досягнули безпрецедентної комплексності й варіативності. Жодна із розглянутих типологій не в змозі повною мірою відобразити їх багатоманітність.

Ключові фактори, які визначають вигляд сучасного регіоналізму, доволі різні. Так, наукову дискусію про взаємовплив мультилатералізму та регіоналізму можна звести до двох ключових питань. Перше питання стосується характеру і вектора впливу преференційної торговельної лібералізації в межах регіональних блоків на загальний тренд до прогресу чи регресу мультилатеральної системи. Отже, неоднозначною є роль регіоналізму як наріжного каменя чи, навпаки, як каменя спотикання до уніфікації й лібералізації світової торгівлі. Наукові доведення позитивного ефекту регіоналізму подано у працях Л. Самерса [28], Р. Лоренса [22], Р. Болдвіна [4]; групу ж скептиків представляють Д. Бхагваті [7], А. Панагарія [26], Е. Крюгер [21].

Друге дещо менш суперечливе питання полягає в тому, як розвиток багатосторонніх торговельних систем впливає на інтенсивність регіоналізму. Цей аспект стосується як розвинених країн, так і країн, що розвиваються, та

тісно пов'язаний із маржею преференцій (англ. *preference margin*) регіоналізму. Розгляд цього питання можна розпочати зі спекулятивної гіпотези: якщо багатостороння лібералізація торгівлі приносить державам задовільні результати, то бажання ініціювати регіоналізм відповідно має зменшитись. Проте затримка чи відсутність консенсусу в багатосторонніх торговельних переговорах може привести до збільшення привабливості регіоналізму.

Другим зовнішнім фактором, що впливає на процеси регіональної інтеграції, вважається глобалізація економіки, яка може виявлятися у трьох аспектах. По-перше, основний вияв глобалізації – це зростання міжнародної торгівлі й мобільності факторів виробництва, які все ж таки є достатньо регіонально детермінованими, оскільки географічна відстань продовжує залишатись важливим елементом у визначенні вартості продукту. Інакше кажучи, йдеться про процеси регіоналізації, які за висхідним принципом визначають географію регіоналізму і потенційно можуть виявитись першою фазою «тотальної глобалізації».

У контексті одночасного функціонування різних регіональних блоків та взаємодії між ними виділимо низку мотиваційних ефектів:

- ефект загрози (англ. *threat effect*), який спонукає держави, залишені «за бортом» інтеграції, й інші регіональні блоки створювати власні об'єднання або інтенсифікувати вже існуючі;
- демонстраційний ефект (англ. *demonstration effect*), через який успішні моделі регіональних альянсів знаходять нову імплементацію в інших регіонах.

На європейському континенті можна чітко простежити вияв ефекту загрози: створення Європейської асоціації вільної торгівлі значною мірою мотивувалось побоюванням щодо виникнення дискримінації серед держав, що не ввійшли до складу європейських економічних спільнот [5]. При цьому ЄАВТ навіть швидше, ніж ЄЕС, завершила внутрішню лібералізацію торгівлі, що, однак, не врятувало її від втрати майже половини складу (Великобританія, Ірландія і Данія, а у перспективі, швидше за все, – Ісландія, які поступово перейшли до структури ЄЕС / ЄС). Успіх ЄЕС викликав також демонстраційний ефект для всього іншого світу, зокрема його чітко можна простежити для латиноамериканських держав, що у 1960-х рр. створили Латиноамериканську зону вільної торгівлі для інтенсифікації співпраці й зростання політичної ваги у світі.

Ще один ефект інтенсифікації міжрегіональної взаємодії має більш структурний характер та виявляється у формуванні т. зв. «променевого» регіоналізму (англ. *hub and spoke regionalism*), який, власне, і є причиною різкого зростання кількості (проліферації) регіональних блоків. Променевий регіоналізм ми розумітимемо як модель угруповання з явно вираженою центральною державою-лідером, яка становить основу всіх торговельних та виробни-

чих зв'язків інтеграційного альянсу (відносини між нецентральними державами, які в моделі деноміновані як промені, що виходять з одного центру, не є істотними). Як тільки променева модель регіонального блоку викристалізується, то державам-променям стає важко переспрямувати потоки капіталу на свою користь і досягати значного зростання обсягу ринків. Можливим варіантом виходу з такого стану буде формування нового регіонального блоку з іншими державами-променями, що на основі ефекту доміно приводить до проліферації регіональних блоків. Варто вказати, що з початку 1990-х рр. у світі сформувались два глобальних регіональних «хаби» – ЄС та НАФТА, які змусили інші держави відчувати побоювання щодо власної маргіналізації у статусі «променя» і запустили процеси регіоналізму в усьому світі (зокрема, в Азії).

Друга група факторів, що впливають на діяльність сучасних регіональних інтеграційних блоків, детермінується кількістю учасників об'єднання. Формально регіональне об'єднання з кількістю учасників більше, ніж двоє, називається плюрилатеральним. Першопочатково такі об'єднання виникали між сусідніми державами та часто мали за мету формування регіонального ринку з глибоким рівнем інтеграції.

Починаючи з 2010-х рр. виникає новий тип плюрилатеральних альянсів – т. зв. мегарегіональні об'єднання. Їх відмінна риса виявляється у географічній віддаленості держав-членів і наявності між ними численних вже функціонуючих дво- чи багатосторонніх угод. Таким чином, мегарегіональні союзи є спробою об'єднати масив більш «локальних» альянсів в один пакет й усунути в результаті цього «ефект миски спагеті» (англ. *spaghetti bowl effect*)⁷. Надмірна нормативна заплутаність павутини білатеральних угод стала реальною проблемою: за даними досліджень [19], менше, ніж третина азійських підприємців ефективно використовують преференційні режими зовнішньої торгівлі. Ще одним важливим аспектом мегарегіональних блоків є залучення менш розвинутих держав, що сприяє регулятивній конвергенції між Північчю та Півднем. Щоправда, розмита регіональна ідентичність дає підстави вести мову про мегарегіоналізм як про категорію комерційної політики, а не про політично вмотивовану регіональну інтеграцію.

У контексті сучасного функціонування плюрилатеральних альянсів можна виокремити ще одну тенденцію, яку К. Брумер, на протипагу мультилатералізму, називає «мінілатералізмом» (англ. *minilateralism*) [2]. Міні-латеральні торговельні альянси створюються на основі неформальних чи малоформальних (англ. *soft law*) угод і фінансових схем, спрямованих на лібералізацію взаємовідносин між членами об'єднання.

Важливий аспект сучасного регіоналізму – це становлення системи гравітаційних торговельних угод, що охоплюють дві сторони: існуючий торго-

⁷ Цей термін вперше запровадив Д. Бхагваті у 1995 р. [7]. Щодо азійського регіону вживається така адаптація: «ефект миски локшини» (англ. *noodle bowl effect*).

вельний блок та позаблокову державу. З допомогою гравітаційних угод торговельний блок посилює власні позиції як регіональний «хаб», тоді як позаблокова держава отримує кращий доступ до ринків і збільшує власну привабливість як реципієнта ПІІ. Гравітаційні угоди слід відрізнити від двосторонніх партнерств з іншими регіональними об'єднаннями чи великими економіками. Так, розглядаючи численні угоди про співпрацю Європейського Союзу, можемо виокремити декілька їх типів: Європейський економічний простір (угода з ЄАВТ без Швейцарії); митний союз (Андорра, Монако, Сан-Марино, Туреччина); різні типи угод про асоціацію, як, наприклад, Стабілізаційні угоди (з членами Центральноєвропейської зони вільної торгівлі – ЦЄАВТ), Глибокі та всеохоплюючі зони вільної торгівлі (у т. ч. частково впроваджені з Україною); класичні білатеральні зони вільної торгівлі; системи невзаємних преференцій і т. ін. Серед усієї багатоманітності регіоналізму за участю ЄС значно меншу частину угод можна назвати гравітаційними (зокрема, угоди про асоціацію та двосторонні зони вільної торгівлі).

Глобальна фінансова криза 2008–2009 рр. вплинула не лише на загальний стан світової економіки, а й на інтенсивність процесів регіоналізму. Намагаючись компенсувати дефіцит регулятивізму докризової декади, уряди почали розглядати можливість посилення протекціонізму, що призвело до призупинення чи відтермінування інтеграційних ініціатив.

Водночас глобальна криза сприяла перебудові торговельного ландшафту і дала стимул для створення нових білатеральних та регіональних блоків з акцентом насамперед на їх економічній ефективності, а не на дипломатичній «привабливості» (наприклад, мегарегіональні альянси). Додатковою мотивацією слід вважати також те, що в умовах економічного штопора існує більша можливість втілення навіть політично непривабливих реформ.

При цьому кризові події часто посилюють співпрацю між державами-сусідами, оскільки ефекти переливу (англ. *spill-over effect*) та регіональних публічних благ переглядаються по-новому. Дослідники часто зазначають, що азійська фінансова криза 1999 р. дала стимул східно-азійському регіоналізму ([10; 23], хоч до цього територія детерминувалась майже винятково процесами регіоналізації. Так, у 2000 р. лише три ЗВТ функціонували в регіоні, а вже через десять років було запущено 37 ЗВТ і ще щодо 72 ЗВТ велися перемовини, що привело до появи «ефекту миски локшини».

Крім азійського регіону, в посткризовому періоді гіперактивність у сфері формування регіональних структур почали виявляти також два кити сучасної економіки: ЄС (т. зв. Глобальна європейська ініціатива) та США. Сучасні регіональні об'єднання щораз більшою мірою починають містити регулятивні аспекти. Як вказували дослідники [9; 17], США й ЄС доклали чималих зусиль для фрагментації мультилатерального світу під егідою СОТ на більш дрібні блоки, які можна згрупувати так:

- «СОТ-плюс» (англ. *WTO+*) – об'єднання, які додатково до лібералізації тарифів у межах мультilaterалізму пропонують ще більш преференційні умови для торгових партнерів, але лише для членів альянсу;
- «СОТ-екстра» (англ. *WTO-X*) – об'єднання, які, крім лібералізації торгівлі, передбачають додаткові регулятивні зобов'язання, наприклад, щодо стандартів ринку праці чи захисту навколишнього середовища.

Обидва типи нормогенеруючих організацій за участю ЄС і США іноді називають прикладом «гегемонної мультilaterалізації торговельних засад» [16].

Висновки

Процеси інтеграції є одними з визначальних факторів, що окреслюють загальні контури сучасної геоeкономічної та геополітичної мапи світу. Теорія регіональної економічної інтеграції характеризується посиленою увагою науковців з усіх напрямків економічних наук. Проте між різними науковими школами (а часто і в межах однієї школи) у поглядах простежуються суттєві концептуальні розбіжності, зокрема щодо трактування термінів «регіоналізм», «регіоналізація» й «регіональна (eкономічна) інтеграція».

Регіональна економічна інтеграція – це одночасне поєднання стихійних процесів інтенсифікації чи редукції комерційних та соціальних трансакцій у певному географічному регіоні під впливом ринкових факторів (регіоналізації) з низхідними стратегічними інституційними заходами суб'єктів формальної й неформальної влади щодо реорганізації взаємних відносин між державами в геополітичному просторі (регіоналізму).

Базовим структурним елементом регіоналізму і регіоналізації можна вважати регіональні торговельні організації. Випереджаючи свій час класифікація форм РТО Б. Балаша, запропонована в 1960-х рр., поступово втрачає актуальність. Трансформаційні процеси, які відбуваються у світовій економіці, дали змогу виокремити групу сучасних типів регіональних інтеграційних організацій, серед яких: мультilaterальні, променеві («hub and spoke»), плюрилateralьні, гравітаційні, білateralьні, регіональні та міні-lateralьні.

Подяка

Ця стаття підготовлена за підтримки програми «Еразмус+» Європейського Союзу (модуль Жана Моне 612067-EPP-1-UA-EPPJMO-MODULE «Європейська регіональна політика: баланс локальних, національних та загальноєвропейських інтересів»). Проте підтримка Європейською Комісією публікації цієї статті не є автоматичною підтримкою її змісту, який відображає лише погляди автора. Комісія не несе відповідальності за будь-яке використання інформації, наведеної у статті.

Список використаної літератури

1. Langenhove L., van. *Theorising Regionhood*. United Nations University Comparative Regional Integration Studies, 2003.
2. Brummer C. *Minilateralism: How Trade Alliances, Soft Law and Financial Engineering are Redefining Economic Statecraft*. Cambridge University Press, 2014.
3. Hurrell A. *Regionalism in Theoretical Perspective*. Reg. World Polit. Reg. Organ. Int. Order. Clarendon Press, 1995.
4. Baldwin R. *A domino theory of regionalism*. National Bureau of Economic Research, 1993.
5. Baldwin R. E. *Towards an Integrated Europe*. Centre for Economic Policy Research, 1994.
6. Bergsten C. F. *Open Regionalism*. *World Econ.* 20 (5): 545–565. 1997.
7. Bhagwati J. N. *US Trade Policy: The Infatuation with FTAs*. Columbia University, Department of Economics, 1995.
8. Bolaños Bonilla A. *A Step Further in the Theory of Regional Integration: A Look at the Unasur's Integration Strategy.*: SSRN Scholarly Paper ID 2780799. Rochester, NY: Social Science Research Network, 2016.
9. Bown C. P. *Mega-Regional Trade Agreements and the Future of the WTO*. *Glob. Policy.* 8 (1): 107–112. 2017.
10. Bustelo P. *The Impact of the Financial Crises on East Asian Regionalism*. 2000.

11. Deblock C. Régionalisme économique et mondialisation: que nous apprennent les théories? *Quest. Polit. En Économie Int. La Découverte*. 248–260. 2006.
12. Figuière C., Guilhot L. Caractériser les processus régionaux: les apports d'une approche en termes de coordination. *Mondes En Dév.* (3): 79–100. 2006.
13. Gaedicke H., Eynern G., von. Die produktionswirtschaftliche Integration Europas: Eine Untersuchung über die Aussenhandelsverflechtung der europäischen Länder. Berlin: Junker und Dunnhaupt, 1933.
14. Heckscher E. F. Mercantilism (translated from the Swedish by Mendel Shapiro). Rev. ed., 1955. London: Allen & Unwin, 1935.
15. Hettne B. The New Regionalism Revisited. *Theor. New Reg.* Palgrave Read. Palgrave Macmillan UK, 2003.
16. Hoekman B., Winters L. A. Multilateralizing «Deep Regional Integration»: A Developing Country Perspective. *Jt. World Trade Organ. Cent. Econ. Policy Res. Conf. Multilateralising Reg.* Geneva. 10–12. 2007.
17. Horn H., Mavroidis P. C., Sapir A. Beyond the WTO? An anatomy of EU and US preferential trade agreements. VII. 2009.
18. Kang Y.-D. Development of Regionalism: New Criteria and Typology. *J. Econ. Integr.* 234–274. 2016.
19. Kawai M., Wignaraja G. The Asian 'noodle bowl': Is it serious for business. 2009.
20. Keating M. The new regionalism in Western Europe: territorial restructuring and political change. E. Elgar Cheltenham, UK, 1998.
21. Krueger A. O. Free trade agreements as protectionist devices: Rules of origin. National Bureau of Economic Research, 1993.
22. Lawrence R. Z. Regionalism, multilateralism and deeper integration. Brookings Institution Press, 2000.
23. Lee S. The evolutionary dynamics of institutional balancing in East Asia. 2012. URL: http://eai.or.kr/data/bbs/eng_report/20120209104282.pdf.
24. Machlup F. A History of Thought on Economic Integration. Palgrave Macmillan UK, 1977.
25. Nye J. S. Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organization. Little, Brown, 1971.
26. Panagariya A. The regionalism debate: an overview. *World Econ.* 22 (4): 455–476. 1999.

-
27. Söderbaum F., Shaw T. M. *Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader*. Palgrave Macmillan UK, 2003.
 28. Summers L. Regionalism and the world trading system. *Policy Implic. Trade Curr. Zones*. 295–301. 1991.
 29. Webber D. Two funerals and a wedding? The ups and downs of regionalism in East Asia and Asia-Pacific after the Asian crisis. *Pac. Rev.* 14 (3) : 339–372. 2001.
 30. Інтеграція: Словник укр. мови: в 11 т. 4: 35. 1973.
 31. Лизун М. Архітектура сучасних процесів регіональної інтеграції. *Економіка та суспільство*. 2017. №13. С. 102–107.
 32. Лизун М. Глобальні виклики регіональної валютної інтеграції: моногр. Тернопіль: Екон. думка, 2017. 426 с.
 33. Лизун М. В., Ліщинський І. О., Тренди розвитку регіональної та мультилатеральної валютної інтеграції. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 1 (69), ч. 1. С. 52–58.
 34. Ліщинський І. О. Полюси та осі розвитку в контексті глокалізаційних процесів: моногр. Тернопіль: THEU, 2019. 364 с.

Стаття надійшла до редакції 30 січня 2020 р.